

TDK TÜRKÇE SÖZLÜK’TE HALK AĞZINDAN ALINDIĞI BELİRTİLMİŞ SÖZCÜKLERİN TANIM TİPOLOJİSİ*

Definition Typology of Dialect Words in TDK Turkish Dictionary

Mustafa Samet KUMANLI**

Gazi Türkiyat, Güz 2021/29: 203-221, DOI: 10.34189/gtd.29.010

Öz: Türkiye Türkçesinin üzerinde durulması gereken en önemli konularından biri ağızlardır. Her dilde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de ağız sözcüklerinin en iyi görülebileceği kayıtlar, sözlüklerdir. Türkçe, tarihsel bakımdan değerlendirildiğinde birçok sözlüğün yazıldığı bir dildir. Kuramsal alandaki çalışmalar ise son dönemde artış göstermektedir. Ağız sözcükleri, sözlükbilim bakımından ayrıca ele alınması gereken unsurlardır. Ağız sözlüklerinin özellikle teorik sözlükbilim bilgisi dikkate alınmadan hazırlanması ağız sözlükbilimi bakımından önemli sorunlardandır. Halk ağzından sözcükler, ölçünlü dildeki söz-cüklere oranla daha sınırlı bir anlam ölçeğine sahiptir. Söz konusu anlamları betimleyebilmek için bu sözcüklerin tanımlarında farklı yöntemler de uygulanabilmektedir. Genel sözlüklerde ağızlara ait sözlükbirimlerin incelenmesi bu bakımdan oldukça önemlidir. Ağız sözlüklerinde sözlükbirim seçimi ve tanım yöntemleri bakımından yapılan hataların genel bir sözlük olan Türk-çe Sözlük’teki durumunun incelenmesi, bu yöntem sorunlarının Türk sözlükbiliminin ortak sorunları olup olmadığının belir-lenmesi açısından daha sonraki çalışmalara da ışık tutacaktır.

Türkçe Sözlük’te 2115 adet hlk. etiketli sözlükbirim bulunmaktadır. Çalışmada; bu sözlükbirimler incelenerek, dağılımları ortaya konulacak ve tanım yöntemleri bakımından söz konusu sözlükbirimler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Sözlük, Halk ağzı, Sözlükbilim, Tanımlama, Tanım Yöntemleri

Abstract: As in every language, the records where dialect words can be seen best in Turkey Turkish are dictionaries. Turkish has a strong tradition of lexicography. Dialects are elements that need to be dealt with separately in terms of lexicography. Since special meanings form the dialect words in the dialects, different methods can be applied in their definitions in order to describe the meanings in question. Examining the situation in Turkish Dictionary, a general dictionary, of mistakes made in terms of lexical unit selection and definition methods in dialect dictionaries will shed light on further studies in terms of determining whether these method problems are common problems of Turkish lexicography.

There are 2115 hlk. tagged lexicons in Turkish Dictionary. In this study; These lexemes will be examined, their distribution will be revealed, and these lexicographic units will be evaluated in terms of definition methods.

Keywords: Turkish Dictionary, Dialect, Lexicography, Definition, Definition methods

* Bu çalışma; “Kumanlı, Mustafa Samet (2021), TDK Türkçe Sözlük’te “hlc.” Etiketli Sözcüklerin Tanımlanma Ölçütleri. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü” künyeli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., samet.kumanli@hacettepe.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8262-8384, Gönderim Tarihi: 10.10.2021 / Kabul Tarihi: 29.11.2021

GİRİŞ

Sözlükbilim (lexicography) dilbilim ve anlambilim araştırmalarında çoğunlukla bu iki alanın alt dalı olarak değerlendirilmiştir. Sözlükbilim konusunda yapılan çalışmaların nicelik ve nitelik olarak artmasıyla birlikte sözlükbilimin dilbilim ve anlambilimle ilişkili ancak kendine özgü ayrı bir çalışma disiplini olduğu görülmektedir. Sözlükbilimin ayrı bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmasının ardından adlandırılmasında da terminolojik standart oluşturulmaya çalışılmıştır. Sözlükbilim için alanyazında *leksikografi* (lexicography) terimi tercih edilmektedir.

Leksikografi kavramı ise “*sözlük yapmanın bilim ve sanatı*” olarak tanımlanmaktadır (Crystal 2008: 278). Aksan sözlükbilimi, “*çeşitli dillerin söz varlıklarını sözlük biçiminde ortaya koymak için yöntem ve uygulama yollarını gösteren bilim dalı*” olarak tanımlamıştır (Aksan 2016: 69). Hartmann da *sözlükbilim* kavramını şu şekilde açıklar: Sözlükbilim, uygulama ve teori olmak üzere iki boyuta sahiptir. Birçok genel ve tarihi İngilizce sözlükte sözlükbilim uygulama yönüyle tanımlanır. Sözlüklerin geneli incelendiğinde ise sözlükbilimin, *sözlük araştırmaları* (sözlük teorisi) ve *sözlük yapımı* (uygulamalı alan) ile birlikte gelişmekte olan bir saha olduğu görülür (Hartmann 2001: 4). Hartmann’ın değindiği sözlük araştırmaları boyutunu *kuramsal sözlükbilim* (theoretical lexicography); sözlük yapımını ise *uygulamalı sözlükbilim* (applied lexicography) biçiminde ifade etmek mümkündür. Svensén’ın *leksikografi* tanımı ise şu şekildedir: “*Sözlükbilim, bir veya birden fazla dilde, sözcük, sözcük birim, sözcük birleştirmeleri gibi birçok leksikal birimi inceleyerek derlemeyi, seçmeyi ve analiz ederek betimlemeyi içeren bir aktivitedir*” (Svensén 2009: 2). Bu tanımda, sözlükbilimin *bütüncül yapı* (macrostructure) ve *parçacıl yapıyı* (microstructure) kapsayan iki aşamalı bir disiplin olduğu vurgulanmıştır.

Kuramsal leksikografi, sözlük araştırmalarına dayalı olarak sözlük yapımının teorik alt yapısını hazırlayan bir alt alan olmanın yanında, oluşturulmuş sözlüklerin niteliklerini de inceleyen bir alandır. Uygulamalı leksikografi ise, sözlük yapım süreçlerini içeren ve kuramsal leksikografiden de yararlanan sözlükbilimin uygulamaya dayalı alt alanıdır (Hartmann 2001: 4). Kuramsal sözlükbilim de kapsayacak biçimde, “*sözlüklerin kelime dağarcığı üzerine yapılan bütün çalışmalar*” anlamında *sözcükbilim* “*leksikoloji*” (lexicology) terimi kullanılmaktadır ve bu iki terim birbirinden ayrı terimlerdir (Crystal 2008: 278). “*Sözcükbilim, söz varlığının en temel unsurları olan leksemelerin biçimleri, yapıları ve anlamları ile ilgilenen alandır. Sözcüklerin oluşum, değişim ve tanımlanma süreçleri ile dilde kullanım değişkelerine göre gösterdikleri kullanım özelliklerini inceler*” (Hartmann vd. 1998: 86). Dolayısıyla sözcükbilim, sözlükbilimin malzemesini oluşturan *sözlükbirimleri* (lexical unit) konu edinen bilimsel daldır.

Crystal, leksikografinin uygulamalı sözcükbilimin bir dalı olarak görülebileceğini belirtmiştir (Crystal 2008: 278). Sözlükbilim artık kendi terimleri ile üzerinde çalışılabilen özgün bir alan durumuna geldiği için her bilimsel disiplinde olduğu gibi

sözlükbilimde de terim birliğinin sağlanması önem taşımaktadır. Bu nedenle Türkçede kuramsal sözlükbilimin adlandırılmasında da *leksikoloji* ve *leksikografi* terimleri arasındaki ayrımın belirgin biçimde yapılması gerekir. Sözlükbilimin sözcükbilimle ilişkisi; sözcükbilimin malzemesinden faydalanarak bu malzemenin belirli amaçlar doğrultusunda düzenlenmesi ve bu malzemenin tanımlanarak sözlük kullanıcılarına betimlenmesidir.

Türkçede *leksikografi* terimi karşılığında araştırmacıların tercihlerine bağlı olarak *sözlükbilim* ve *sözlükçülük* terimlerinin kullanıldığı görülür. Söz konusu terimlerden, *sözlükçülük* terimini kullananlar, bu tercihlerini iki görüş üzerinden açıklamaktadır. Bunlardan ilki, *sözlükçülük* teriminin ve bu uğraşın bir sanat dalını çağrıştırmasıdır. İkincisi ise, Batıda kullanılan terimlerin çevirisi olarak *sözlükçülük* teriminin daha uygun olduğunu düşünmeleridir. Sözlükbilim alanında çalışan araştırmacıların sözlükbilime bakış açıları adlandırma konusundaki farklılıkların temelini oluşturmaktadır. Sözlükbilim, araştırmacıların yaklaşımlarının farklılıklarına göre bir meslek ya da sanat olarak değerlendirilebilir. Tarp vb. araştırmacılar ise sözlükbilimi kendine özgü kuralları olan ayrı bir bilim dalı olarak nitelendirmektedir (Tarp 2008: 8-9). Boz, sözlükbilim teriminin hem kuram hem de uygulama için kullanılmasının uygun olacağını çünkü *sözlükçülük* teriminin kuramsal leksikografiyi karşılayamayacağını vurgulamaktadır (Boz 2011: 12-13). Aksan ise *sözlükbilim* terimini “*kuramsal leksikografi*” anlamında kullanırken, *sözlükçülük* terimini ise “*uygulamalı leksikografi*” için kullanmıştır (Aksan 1990: 71-76). Boz’un görüşlerine koşut olarak, bizce de *sözlükbilim* terimi alanyazında tercih edilmelidir ve *sözcükbilim* ve *sözlükbilim* birbiriyile ilişkili ancak farklı alanlar olarak değerlendirilmelidir.

Sözlükbilimin incelediği en önemli öğelerden biri sözlüklerin hazırlanmasında *sözlükbirim seçimi* (lexical unit selection) ile birlikte en önemli unsurlardan olan *tanım* (definition) konusudur. *Sözcük-nesne tanımı*, tanım teorisinde sözcük-nesne tanımının bir türü olarak ifade edilir. Sözcük-nesne tanımı, tanımlanan sözlükbirimin türü ile kurulan ilişki sonucunda oluşan ve tanımın amacını merkeze alan ulamdır. *Sözlüksel tanım* (lexical definition) ise tanım türü sonucunda belirlenmiş amaca yönelik olarak kullanılan yöntemdir. Sözlüksel tanımın asıl amacı, sözlükselleşerek sözlükbirim niteliğini kazanmış sözcüklerin sözlüksel anlamlarını bağlamın gerektirdiği biçimde sözlük kullanıcılarına sunmaktır (Zgusta 1971: 21). Robinson, tanım türleri ile tanım yöntemleri arasında karşılıklı bir amaç-yöntem ilişkisi bulunduğunu belirterek, sözcük-nesne tanımına ait tanım yöntemlerini yedi ayrı ulama ayırmış ve sözlüksel tanımın sınırlarını belirlemiştir (Robinson 1962: 93-117). *Sözlük* kavramını karşılayan en yaygın tür prototip sözlüklerdir. Alfabetik, tek dilli ve genel amaçlı sözlükler, *prototip sözlük* (prototypical dictionary) olarak adlandırılır (Sterkenburg 2003: 3). TS gibi genel sözlüklerde sözlükbirimlerin tanım yöntemleri incelenirken halk ağzından sözcüklerin irdelenmesi bu tür sözlükbirimlerin halk ağzına özgü anlam özelleşmelerine sahip olmaları dolayısıyla tanım yöntemleri bakımından görülen farklılıkların belirlenmesini sağlamaktadır.

Özellikle Osmanlı Türkçesi döneminde 19. yüzyıldan itibaren çeviri sözlük türündeki eserlerin dışında Türkçenin de sözlük yazımında dikkate alınmaya başlandığı görülür (Yavuzarslan 2004: 190, Yavuzarslan 2009). Cumhuriyet döneminden itibaren sözlük hazırlama ve yazımına sistemli biçimde önem verilmesi ile birlikte Türkçenin ölçünlü dile ve ağızlara ait söz varlığı genel sözlüklerin hazırlanması bakımından kullanılabilir duruma gelmiştir. Bu çalışmaların sonucu olarak, TDK Türkçe Sözlük'e halk ağzından alınan sözcükler; *Anadilden Derlemeler, Tarama Dergisi, Cep Kılavuzu, Derleme Dergisi, Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü*nden aktarılmıştır. TDK Türkçe Sözlük'ün 1944 yılındaki ilk baskısında 1898 sözlükbirim yer alırken özellikle 1983 yılındaki yedinci baskıda maddebaşı sayısı büyük artış göstererek 2234'e çıkmıştır (Acar 2012: 63). Sözlüğün şimdilik son baskısı olan on birinci baskıda ise 77.004 maddebaşı bulunmaktadır. Bu sözcüklerden 2115'i *hlk.* etiketi kullanılarak halk ağzından alındığı belirtilen sözlükbirimlerdir. Bu durumda TS'de halk ağzından sözlükbirimlerin ölçünlü dildeki sözlükbirimlere oranı şu şekilde ifade edilebilir:

Tablo 1: Türkçe Sözlük'te *hlk.* Etiketi ile İşaretlenmiş Sözlükbirimlerin Sayısı

Hlk. "halk ağzında" etiketi ile ilgili olarak TS'de, "Madde Düzeni" başlığı altında bulunan altı numaralı maddede "halk arasında yaşayan sözler için *hlk.* kısaltmasına yer verilmiştir" açıklaması yapılmıştır (Türkçe Sözlük 2011: 22). *Hlk.* ile etiketlenen sözlükbirimler incelendiğinde günlük dile ait sözcüklerin de halk ağzı içinde değerlendirildiği görülmektedir. Bu çalışmada günlük dile ait sözlükbirimler göz ardı edilerek ağız sözcüklerine yoğunlaşılacaktır.

Ağız sözlükçülüğünde sözlükbilim ilke ve yöntemleri bakımından sorunlu birçok sözlük hazırlanmaktadır. Bu durumun temel nedeni, amatör araştırmacılar tarafından sözlükbilimin temel ilkelerine dikkat edilmeden ağız sözlüklerinin hazırlanmasıdır (Gökter 2010: 67). Yazı dili sözlüklerinden farklı olarak ağız sözlüklerinin malzemesinin sözlü geleneğe dayalı olması nedeniyle araştırmacı kaynaklı sorunların yanında ağız sözlüklerine özgü aksaklıklar da ortaya çıkmaktadır (Erdem 2013: 98). Halk ağzından sözcüklerin ağızlardaki özel anlamlardan beslenerek oluşması

dolayısıyla söz konusu anlamları betimleyebilmek için tanımlarında farklı yöntemler de uygulanabilmektedir. Bu durum, ölçünlü dildeki sözlükbirimlerin tanımlarında kullanılan tanım tipolojisinin dışında uygulamalara da sebep olabilmektedir. Bu çalışmada örnekleriyle birlikte halk ağzından sözcüklerdeki tanım tipolojisi üzerine yoğunlaşarak, TS'deki *hlk.* etiketli sözlükbirimlere ait etiketleme problemleri, maddebaşı seçiminde görülen aksaklıklar ve tanımlarda görülen yöntem sorunları örneklerle ele alınacaktır.

1. ETİKETLEME VE MADDEBAŞI SEÇİMİNDE GÖRÜLEN SORUNLAR

TS'de *hlk.* etiketli sözlükbirimler bakımından değerlendirilmesi gereken en önemli noktalardan biri maddebaşı seçimidir. Modern sözlükbilimde maddebaşı seçimi ölçünlü dildeki sıklığa bağlı olarak yapılmaktadır. Ağız sözcüklerinin genel sözlüklere alınmasında ise sıklık ilkesine ek olarak yazı dili-ağız ilişkisi gözetilmeli ve bu doğrultuda maddebaşı seçimi yapılması gerekmektedir. TS'de halk ağzından sözcüklerin ölçünlü dildeki maddebaşı sözcüklere oranı % 2.74'tür. TS'de *hlk.* ile etiketlemelerde de bazı sorunlar göze çarpmaktadır. Derleme Sözlüğü'nün hazırlanması sürecinde yapılan derlemeler sonucunda elde edilen sözcüklerin bir kısmına TS'nin ilk baskılarından itibaren yer verilmiştir. Bu sözcüklerin yanısıra zamanla Sözlüğe alınmış ancak Derleme Sözlüğü ve diğer kaynaklarda yer almayan sözlükbirimler mevcuttur. TS'de *örk* sözlükbirimi *hlk.* ile etiketlenmiş ve şu şekilde tanımlanmıştır:

Örk: *hlk.* Hayvanları çayıra bağlamaya yarayan kalın ip, örük

Aynı sözlükbirimin DS'deki tanımı şu şekildedir:

Örk (I): Hayvanları bağlamaya yarayan kalın ip ya da zincir

DS'de tanımı destekleyici olarak sözlüğün amacına uygun olarak sözlükbirimin derleme bilgisine de yer verilmiştir.

TS'de *hlk.* ile etiketlenen ve *narkozcu* sözlükbiriminin tanımı ise şu şekilde yapılmıştır:

Narkozcu: *hlk.* Ameliyat sırasında hastaya narkoz veren uzman, narkozitör

Sözcüğün analitik yöntem kullanılarak tanımı yapılmış ve kod çözmeye yardımcı olmak amacıyla *narkozitör* sözlükbirimi eşanlamlı olarak verilmiştir. *Narkozitör* maddesinde ise sözlük kullanıcısı doğrudan *narkozcu* sözlükbirimine gönderilmiş ve *çapraz gönderimden* (cross-reference) faydalanılmıştır. *Narkozcu* sözlükbiriminin Fransızca *narcositeur* sözcüğünün yerileştirilmesi ile günlük dilde kullanıma girdiği görülmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarına ait ve DS'de yer alan *örk* sözcüğü ile ağızlara ait olmayan ve DS'de yer almayan *narkozcu* sözlükbiriminin aynı etiketle TS'de yer alması etiketleme açısından bir problem oluşturmaktadır.

Aynı şekilde *hık*. ile etiketlenen *firez* sözlükbiriminin tanımı şöyle yapılmıştır:

Firez: *hık*. 1. Ekin

2. Biçilmiş tarlada kalan tahıl kökleri, anız

Aynı sözlükbirimin DS'deki anlamları ise,

1. Ekin
2. Yeni çıkmaya başlamış ekin
3. Biçilmiş tarlada kalan tahıl kökleri, anız
4. Harman süpürgesi yapılan ot
5. Ocakta odunları tutuşturmak için kullanılan kuru ot ve ince dallar
6. Bir çeşit dikenli bitki
7. Biçilmiş tarlada kalan ekin kökleri
8. Biçildikten sonra sürülmemiş tarla
9. Buğday anızı

olarak sıralanmıştır. TS'de verilen anlamlardan ilkinin DS'de verilen diğer anlamlardan yaygınlık bakımından bir farklılığı olmadığı DS'nin bölgesel işaretlemelerinden görülebilmektedir. TS'de verilen 2 numaralı anlam ise DS'de 3 numaralı anlamda verilmiş ve yaygın olarak işaretlenmiştir. Bu durumda *firez* sözlükbiriminin TS'de sözlükbirim olarak seçilmesinin gerekliliği ve 1 numaralı anlamın TS'de tercih edilmesinde hangi kıstasların geçerli olduğu tartışma konusudur.

Yine *hık*. ile etiketlenen *fısfıs* sözlükbirimi TS'de, "*Koku, ilaç vb. sıvıları püskürtmek için kullanılan araç*" şeklinde tanımlanırken sözlükbirim normal olarak DS'de yer almamaktadır.

Narkozcu gibi Batı dillerinden yerleştirilmiş ya da *fısfıs* gibi daha sonra günlük dilde kullanılmaya başlanan sözlükbirimlerin *günlük dil* etiketi ile işaretlenmesi daha uygun olacaktır. Türkçenin dinamik yapısı içerisinde TS'ye daha sonra maddebaşı olarak alınması muhtemel ve günlük dilde kısaltma biçiminde yaygınlaşmış olan *çakar* vb. gibi sözlükbirimlerin etiketlenmesinde de *gd*. "*günlük dil*" etiketi kullanılması gerekecektir.

Etiketlemede görülen bu sorun aynı zamanda halk ağzından sözcüklerden hangilerinin TS'de maddebaşı olarak yer alacağı konusunda da belirli kıstasların gözetilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu konuda bizim önerimiz, sözlükbirimler belirlenirken DS ve diğer kaynaklardan aktarılmış sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki sıklık oranlarının dikkate alınmasıdır.

2. TANIMDA HANGİ ANLAMIN ÖNCELENECEĞİ SORUNU

Halk ağzından sözcüklerin tanımlarında hangi anlamların önceleneceği de bir diğer önemli konudur. Örneğin, TS'de *aba* (I) maddesi şu şekilde tanımlanmıştır:

Aba (I): *hlk.* 1. Abla 2. Anne

Aynı sözcüğün DS'deki tanımlarında yer alan “*Büyük kız kardeş, üvey anne, analık, büyükanne, kaynana, yenge, teyze, hala, yetişmiş, bülûğa ermiş küçük kız kardeş, hanım, hanımefendi, baba*” anlamları göz ardı edilmiştir.

TS'de *abacı* maddesinin tanımı şu şekilde yapılmıştır:

Abacı 4. *hlk.* Bedavacı

DS'de ise sözcüğün tanımı şu şekildedir:

Abacı 1. Atıcı, yalan yanlış söyleyen: Onun sözüne inanılmaz, abacıdır. -Isparta

2. Bedavadan yiyip, içen -(Alâettin/Acıpayam) Denizli

Sözcüğün TS'deki tanımında ise DS'deki tanımlanmamış 2 numaralı anlam tercih edilmiş ve 1 numaralı anlama yer verilmemiştir.

TS'de *kılcan* maddesinin tanımı şu şekilde yapılmıştır:

Kılcan: *hlk.* At kuyruğu kılından yapılmış kış tuzağı

Sözlükbirimin DS'de verilen anlamları ise şu şekildedir:

1. Fundalık, ormanlık - (Ceyhan) Adana
2. Cılız, içlenmemiş fasulye - Adana
3. At kılından yapılmış kuş tuzağı - (Ziğdi/Erbaa) Tokat

TS'de, DS'deki diğer anlamlar gibi tek bir coğrafi etiketlemeye sahip olmasına rağmen yalnızca 3 numaralı anlam tercih edilmiştir.

Sözcüklerin maddebaşı olarak seçiminde olduğu gibi tanımlarda verilen anlamların seçimi ve hangilerinin önceleneceği konusunda da yazı dili- ağız ilişkisinin sağlıklı biçimde takip edilebilmesi için derlem tabanlı olarak *sıklık* (frequency) ön plana çıkarılmalıdır. Bizce, TS'ye halk ağzından alınan sözcüklerin belirlenmesinde, DS temel kaynak olarak kullanılmalı ancak günlük dilde daha sonra kullanıma girip sıklığı artan sözcüklerin yanında, yabancı dilden ödünçlenerek yerleştirilen ve *hlk.* ile etiketlenen *enflasyon* vb. gibi sözlükbirimler için de *gd.* “günlük dil” (colloquial) etiketi kullanılmalıdır. Anlam sıralaması bakımından ise TS'de halk ağzından sözlükbirimlerin tanımlarında genellikle tanımlanmış ve daha fazla bölgeden derlenen anlamların verilmesi sözlükbilim ilkeleri bakımından daha uygun olacaktır.

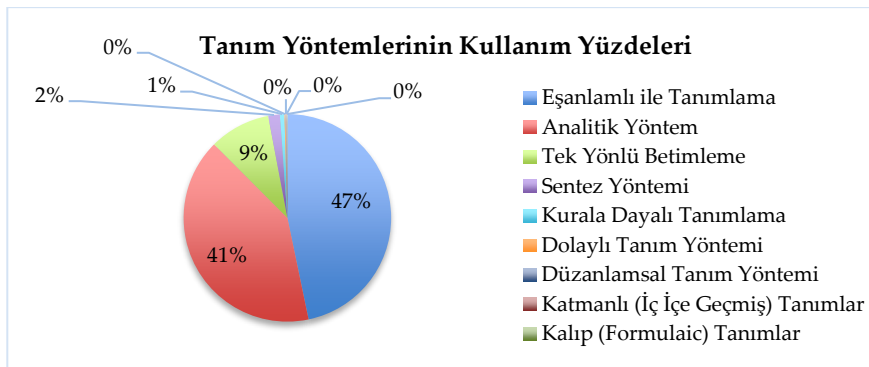
3. HALK AĞZINDAN SÖZCÜKLERİN TANIMLANMASI

TS'de bulunan 2115 *hık*. etiketli sözlükbirimin birçoğu *çokanlamlılık* (polysemy) özelliği göstermektedir. Bu nedenle 2115 sözlükbirimde 2428 adet tanım sunulmuştur. Bu tanımlardan 1134 adeti *eşanlamlı ile tanımlama yöntemiyle* yapılmıştır. 990 adet tanımda *analitik tanım yöntemi* kullanılmıştır. 231 tanımda ise *tek yönlü betimlemeye* başvurulmuştur. 44 tanımda *sentez yöntemi* uygulanmıştır. 17 tanımda ise *kurala dayalı tanımlama yönteminden* faydalanılmıştır. *Dolaylı tanım yöntemine* 4 tanımda başvurulurken, *düzanlamsal tanım yöntemi* ve *kalıp (formulaic) ifade ile tanımlama yöntemi* 3 tanımda uygulanmıştır. *Katmanlı (iç içe geçmiş) tanım yöntemine* ise 2 kez başvurulmuştur. Söz konusu tanım yöntemlerinin kullanım sayılarını şu şekilde göstermek mümkündür:

Tablo 2: TS'de Halk Ağzından Alındığı Belirtilen Sözlükbirimlerin Tanımlarında Kullanılan Tanım Yöntemleri

2428 adet tanımda kullanılan tanım yöntemlerinin yüzdeler dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo 3: Tanım Yöntemlerinin Kullanım Yüzdeleri

Çalışmamızda bu yöntemlere değinilerek halk ağzından sözcüklerdeki uygulamaları üzerinde durulacaktır.

3.1. Eşanlamlılarla Tanımlama (*Synonymous Definitions*)

Bu tanım yönteminde sözlük kullanıcısının kod çözme aşamasında işini kolaylaştırmak amaçlanır. Sözlükbirimin tanımında sıklığı daha fazla olan sözcükler karşılık olarak verilir. Örneğin İngilizcede, "öpücük" anlamındaki *buss* sözcüğünün kullanım sıklığı daha fazla olan *kiss* sözcüğü verilerek tanımlanması eşanlamlılarla tanımlamaya örnektir (Robinson 1962: 94).

Eşanlamlılarla tanımlama genel sözlüklerde, soyut sözcük ve kavramlar, kullanım sıklığı azalmış ve *esk.* ile etiketlenmiş sözlükbirimlerin tanımlarında kullanılır. Bu yöntem daha çok somutlaştırmaya dayandığı için soyut sözcüklerin tanımlarında sıkça kullanılır. Kodlama aşamasında sözlük hazırlayıcısının işini kolaylaştırırken kod çözme aşamasında sözlük kullanıcısının kelime dağarcığına başvurması gerekir. Bu nedenle tanımlarda kullanılan eşanlamlıların sözlük kullanıcısının potansiyel sözcük bilgisine yönelik olarak hazırlanması gerekir.

Türkçe sözlüklerdeki genel eğilim eşanlamlı ile tanımlama yönteminin sağladığı kolaylıktan faydalanarak bu yöntemi sık kullanma yönündedir. "*Türkçe sözlükbirimlerde bu yöntem kimi zaman analitik ya da sentetik tanımlar yerine tercih edilmiş, bu da tanımlamanın en temel ilkelerinden biri olan "anlaşılabilirlik" ilkesiyle çelişen, eksik ve yetersiz tanımlara neden olmuştur*" (Gençer vd. 2020: 409). Halk ağzından sözlükbirimlerin tanımlarında ise daha çok ölçünlü dilde sıklığı fazla olan eşanlamlı maddelere gönderme yapılmış ve gönderme yapılan maddenin tanımında da *hlk.* etiketli sözlükbirim tanımı destekleyici olarak verilerek *çapraz gönderim (cross-reference)* uygulanmıştır. Ölçünlü dildeki sözlükbirimlerin tanımlarından farklı olarak halk ağzından sözcüklerin tanımlarında eşanlamlılarla tanımlama yönteminin kullanılması genel sözlük olan TS'deki yazı dili-ağız ilişkisi bağlantısını kuran bir işleve sahiptir. Bu nedenle genel dilde, *çapraz gönderim* olarak adlandırdığımız çift yönlü gönderme yönteminin halk ağzındaki özel işlevi nedeniyle *ölçünlü dildeki eşanlamlısına gönderme* olarak adlandırılmasının daha uygun olduğu görüşündeyiz.

TS'de *aksu* sözlükbiriminin tanımı eşanlamlılarla tanımlamaya örnektir:

Aksu: a. Katarakt

Sözcüğün tanımında *ölçünlü dildeki eşanlamlısına gönderme* yapılmıştır. Katarakt sözlükbiriminin tanımında da *aksu* sözcüğüne yer verilmiş ve *çapraz gönderim* yapılmıştır.

İnce hastalık sözlükbiriminin tanımı ise şu şekilde yapılmıştır:

İnce hastalık: a. Verem

Sözcüğün tanımında *ince hastalık* sözlükbirimine *gönderme* yapılmıştır. Gönderme yapılan maddedeki tanımda ise *ince hastalık* söz öbeği eşanlamlı olarak verilmemiştir. Böylelikle gönderme tek yönlü kalmıştır.

Yalaz maddesinin tanımı da şu şekilde yapılmıştır:

Yalaz: a. Alev

Sözcüğün tanımında sözlük kullanıcısı ölçünlü dildeki maddeye *gönderilmiştir*. *Alev* sözlükbiriminin 1 numaralı tanımında da *yalaz* sözcüğü eşanlamlı olarak verilmiştir.

Halk ağzından sözlükbirimlerin eşanlamlıları ile yapılan tanımları ve yazı dili ile halk ağzı arasındaki göndermeler, Türkiye Türkçesinin yazı dili-ağız ilişkisinin sözlüksel fotoğrafını vermektedir. Ölçünlü dil ve ağızlar arasındaki göndermelerin izlekleri TS gibi genel amaçlı sözlüklerde sözlükbirimi seçimi bakımından da veriler sağlayabilecek bir unsurdur.

3.2. Analitik Tanım Yöntemi (Analytical Definitions)

Analitik yöntemin bir diğer adı da *içlemsel tanımlamadır*. Yöntem, sözcüğün iç özelliklerine dair analiz amacı taşıdığı için bu adlandırma yapılmıştır. “*Örneğin, motorlu taşıt söz öbeğinin içlemi; taşıt, motorlu, sürülebilir, yolda sözcükleridir*” (Svensen 2009: 218). Tanımın daha çok içlemi analiz etmeye olanak sağladığı varsayılır ve bu yönüyle içlemin verilmesinin tanıma büyük katkı sağladığı kabul edilir (Sager 1990: 45, Girişen 2019: 99). Tanımlanan sözlükbirimin bir üst kavram çerçevesinde içinde bulunduğu alt sınıfın diğer üyelerinden ayırt edici özellikleri verilerek belirginleştirildiği yöntemdir. Genellikle ad türündeki sözcüklerin analiz edilerek tanımlanmasına dayanır.

Bir diğer deyişle; analitik tanım yapan bir sözlük hazırlayıcısı sözcüğün nesnesine gönderme yapar ve nesnenin analizini yaparak sözcüğü tanımlamış olur. Bu nedenle, analitik tanım bir sözcük-nesne tanımıdır. Robinson, analitik tanıma örnek olarak; *octagon* (sekizgen) sözcüğünün “*sekiz kenara sahip çokgen*” biçimindeki tanımını gösterir (Robinson 1962: 96). Bu tanımda *çokgen* sözcüğü üst kavram olarak verilmiş ve sekizgenin ayırt edici özelliği “*sekiz kenara sahip*” ifadesiyle öne çıkarılarak *analitik yöntem* uygulanmıştır. Analitik yöntemin olmazsa olmaz unsuru, tanımlanan sözcüğün aynı üst kavramın diğer alt üyelerinden farkını ortaya koyan en az bir ayırt edici özelliğini (*differentia specifica*) vermektir (Hartmann vd. 1998: 6). Türkçe Sözlük’teki tanımlarda ise ad, eylem ve sıfat türündeki sözcükler için sözdizimsel bir algoritmadan söz edilebilir. Ad türündeki sözlükbirimler tanımlanırken, niteleme işlevi taşıyan bir yan cümlenin ardından sözlükbirimin üst kavramını ifade eden bir sözcük verilir (Akşehirli 2015: 2-8). Özellikle ad türündeki sözlükbirimlerin tanımlarında bu şekilde analitik yönetime başvurulduğu örneklerin sayısı fazladır.

TS'de halk ağzından sözcüklerin tanımında en sık kullanılan yöntem *analitik tanım* yöntemidir. *Gönder* sözlükbiriminin tanımı analitik tanımın bir örneğidir:

Gönder: a. 3. Kayık veya yelkenli gemilere yön vermeye yarayan, ucunda metal olan ağaç sopa

Tanımda *sopa* üst kavramı verilmiş ve sözlükbirimin ayırt edici özellikleri, *işlevi*, *ucunda metal olması* ve *hammaddesi* üzerinden betimlenerek *analitik tanım* yapılmıştır.

Omuzluk sözlükbiriminin tanımı analitik yöntemle yapılmıştır:

Omuzluk: a. 3. Omza alınıp iki ucuna yük asılan kısa sıruk, çığındirik

Tanımda *sıruk* sözcüğü üst kavram olarak verilmiş ve ayırt edici özellikler, *kullanım şekli* ve *boyut* açılarından betimlenmiş ve *analitik tanım* yapılmıştır. Analitik tanım yönteminde genellikle tanımı destekleyici olarak başka sözcük eşanlamlı olarak verilir ya da başka sözlükbirime gönderme yapılır. *Omuzluk* maddesinin tanımında da *çığındirik* maddesine de *gönderme* yapılmıştır.

Siğil (II) sözlükbiriminin tanımı da analitik tanıma örnek olarak verilebilir:

Siğil (II): a. Odun yarmakta kullanılan ağaç veya demir kama

Tanımda *kama* sözcüğü ile kavramsal çerçeve çizilmiş ve sözlükbirimin *kullanımı* ile *hammaddesi* bakımından ayırt edici özellikler verilerek *analitik tanım* yapılmıştır.

Örneklerden de görüldüğü üzere *analitik yöntem*, özellikle ad türündeki halk ağzından sözlükbirimlerin tanımlarında da sıkça kullanılmaktadır.

3.3. Tek Yönlü Betimleme Yöntemi

TS'de diğer tanım yöntemlerinin dışında tek yönlü betimleme yapılarak oluşturulan ve analitik yöntem ile eşanlamlılarla tanımlama yöntemi kapsamında değerlendirilemeyecek tanımlar da mevcuttur. Halk ağzından sözlükbirimlerin tanımlarında sıkça bu yola başvurulmuştur. Bu tip tanımların *tek yönlü betimleme yöntemi ile yapılan tanımlar* olarak adlandırılması gerektiği düşüncesindeyiz.

TS'de *şalak* sözlükbiriminin tanımı tek yönlü betimlemeye örnektir:

Şalak: a. Büyümemiş karpuz

Tanımda *karpuz* sözcüğü *büyümemiş* sözcüğü ile nitelenmiş ve tek yönlü betimleme yapılmıştır.

Tirpidin sözlükbiriminin tanımı ise şöyledir:

Tirpidin: a. Ufak bahçe çapası

Sözcüğün tanımında *bahçe çapası* söz öbeği üst kavram olarak belirlenmiş ve ufak sözcüğü ile boyut bakımından nitelenerek yeterince ayırt edici özellik verilmeden tek yönlü betimlemeye başvurulmuştur.

TS'de *yatık* maddesinin tanımı da şu şekilde yapılmıştır:

Yatık: 4. a. Yayvan su kabı

Sözcüğün tanımında *su kabı* söz öbeği ile kavramsal çerçeveye çizilerek *yayvan* sözcüğü ile tek yönlü betimleme yapılmıştır.

Tek yönlü betimleme, özellikle; ad, sıfat, zarf türündeki sözlükbirimlerin kısa tanımlarında ölçünlü dildeki kısa betimlemeler kullanılarak uygulanmıştır.

3.4. Sentetik Tanım (Sentez) Yöntemi (Synthetic Definitions)

Sentetik tanımın bir diğer adı da *kaplamsal tanım yöntemidir*. Sentez yönteminde sözcüğün kendisi analiz edilmez ve sözlükbirim ait olduğu sınıfın diğer üyeleri aracılığıyla tanımlanır. Sözcüğün içlemine değil kaplamasına dair veriler tanımda kullanılır. Örneğin, *kuş* sözcüğünün kaplaması; *karga, bülbül, saksakağan, bıldırcın* gibi sözcüklerdir. Analitik tanım, içlemdeki sözcük ve kavramlar üzerinden yapılan tanımlarken sentez tanımı, sözlükbirimin kaplamadaki sözcük ve kavramların aralarındaki ilişki üzerinden tanım yapılmasıdır.

Robinson, sentez tanımına örnek olarak *Big Ben* söz öbeğinin, “*The biggest bell in the House of Parliament* (Parlamento Binasındaki en büyük çan)” biçiminde tanımlanmasını vermiştir. Tanımda, *House of Parliament* (Parlamento Binası) ifadesiyle mekân bilgisi verilirken, *the biggest bell* ifadesiyle sözlükbirim ait olduğu sınıfın diğer üyesi tanımda verilerek onunla ilişkisi üzerinden tanımlanmıştır (Robinson 1962: 100).

Sentez yöntemi ile tanımlanan sözcükler ilişkiler sistemi içindeki yeri belirlenerek verilir. Sözcüğün bu ilişkiler sistemi içerisindeki konumu da diğer üyelerle birlikte sentez edilmiş olur. Sentez yönteminin bu özelliğine dayalı olarak; Gökter, sentez yönteminin bir diğer adının *ilişkisel yöntem* olduğunu belirtmiştir (Robinson 1962: 99-100, Gençer 2018: 107).

Halk ağzından sözcüklerin tanımında sentez yöntemi özellikle “*bir cins...*” kalıp kullanılarak türe dayalı yapılan tanımlarda uygulanmıştır.

TS'de *hürle* sözlükbiriminin tanımı şu şekilde yapılmıştır:

Hürle: a. Bir cins burçak

Tanımda “*bir cins ...*” kalıp ifadesiyle ayırt edici özellik verilmeden *sentez yöntemi* uygulanmıştır.

Bu tür tanımların yanısıra tek yönlü betimlemeye başvurularda yeterli ayırt edici özellik verilmeden türe dayalı yapılan tanımlar da vardır. TS'de *incalız* sözlükbiriminin tanımı şu şekilde yapılmıştır:

Incılız: a. Turşusu yapılan bir tür yaban soğanı

Tanımda *yaban soğanı* söz öbeği üst kavram olarak belirlenerek yeterince ayırt edici özellik verilmeden "bir tür ..." kalıp ifadesi ile türe dayalı betimleme yapılmış ve *sentez yöntemi* uygulanmıştır.

TS'de halk ağzından sözcüklerin tanımlarında ayırt edici özellik verilmeden aynı türdeki diğer öğelerle kıyaslama ile yapılan sentez tanımları da mevcuttur:

Kabadayı: a. 3. Bir şeyin en iyisi, başta geleni

Tanımda aynı türdeki şeyler arasında karşılaştırma yapılarak *en iyi ve başta gelen* ifadeleriyle ayrımı verilmeden *sentez yöntemi* uygulanmıştır. TS'de genellikle ölçünlü dildeki renk adları ve sıfatların tanımlanmasında kullanılan sentez yöntemi halk ağzından sözcüklerin tanımlarında da başvurulan bir yöntemdir.

3.5. Kurala Dayalı Tanım Yöntemi (Rule-Based Definitions)

Kurala dayalı yöntemde diğer yöntemlerin aksine herhangi bir göndergeye işaret edilmez. Bu yönüyle, kurala dayalı yöntem, klasik tanım anlayışının dışına çıkmaktadır. Robinson, kurala dayalı yöntemin *adlandırma (naming)* özelliği taşımayan gramatikal sözlükbirimlerin tanımlarında kullanıldığını belirtmiştir. Dilde özellikle somut göndergeleri adlandırmak için kullanılan sözcükler kurala dayalı yöntemle tanımlanır. Dış dünyada göndergesel karşılığı olan *kuş* sözcüğü adlandırma özelliği taşıyarak, *bağlaç* sözcüğünün adlandırma görevi yoktur. Bağlaç, ilgeç, vb. gibi işaretleyici sözcükler, herhangi bir şeyin adı değildir dolayısıyla herhangi bir şeyi adlandırmazlar. Bu türden sözcükler, *işaretleyici (demonstrative) sözcük* olarak adlandırılırlar (Robinson 1962: 127-128).

TS'de kurala dayalı yöntem, gramatikal öge ve durumları betimlemekte kullanılan görevli sözcüklerin tanımlarında uygulanmıştır. TS'de *ad (I)* sözlükbiriminin tanımı kurala dayalı yöntemle tanımlanmıştır.

Ad (I): Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam.

Sözcük, herhangi bir göndergeye yönlendirme yapılmadan görevi üzerinden tanımlanmıştır.

Bağlaç sözlükbiriminin TS'deki tanımı da kurala dayalı tanımlamaya örnektir:

Bağlaç: Eş görevli kelimeleri veya önermeleri birbirine bağlayan kelime türü, rabıt, rabıt edatı: Ve, ya, veya, ya da birer bağlaçtır.

Tanımda *bağlaç sözcüğü kelime türü* ifadesiyle anlamsal olarak çerçevelenmiş ve görevi betimlenerek *kurala dayalı yöntemle* tanımlanmıştır.

3.6. Dolaylı Tanım Yöntemi (Implicative Definitions)

Dolaylı tanım yönteminde, sözcüğün anlamı direkt olarak verilmez ve dolaylı yoldan anlatılır. Sözcüğün anlamının bağlam içerisinde dolaylı olarak verilmesi dolayısıyla *bağlama dayalı tanımlama* ve *ima yoluyla tanımlama* olarak da adlandırılmıştır (Robinson 1962: 106-107, Gençer 2018: 107). Dolaylı tanım yöntemi daha çok bağlama dayalı pratik amaçlı sözlüklerde kullanılır.

Tanım üzerine yapılan önceki çalışmalarda Türkçe sözlüklerde dolaylı yoldan tanım yönteminin kullanılmadığı belirtilmiştir (Gençer 2018: 121). TS'de halk ağzından sözlükbirimlerin tanımları incelendiğinde dört sözlükbirimin tanımında dolaylı tanım yöntemi uygulandığı görülmektedir. Bu sözlükbirimlerden üçünün tanımını aşağıda incelenmiştir:

TS'de *dığdık* maddesinin tanımı şu şekilde yapılmıştır:

Dığdık: a. Akrabalığın uzak olduğunu anlatan *dığdığımın dığdığı* deyiminde geçen bir söz

Sözcük, içerisinde kullanıldığı bir söz öbeği vasıtasıyla ve belirli bir bağlam içerisinde kazandığı anlama vurgu yapılarak tanımlanmıştır. Bu yönüyle sözcüğün tanımında *dolaylı (bağlamsal) tanım* yöntemi uygulanmıştır.

Edi sözlükbiriminin tanımı ise şu şekildedir:

Edi: öz. a. Birbiriyle iyi anlaşan iki yaşlının baş başa kalışını anlatan *Edi ile Büdü, Şakire Dudu* deyiminde geçen bir söz

Sözcüğün tanımı içinde yer aldığı deyim üzerinden bağlam temelli yapılarak *dolaylı tanım yöntemi* uygulanmıştır.

TS'de *fanfin* maddesinin tanımı da şu şekilde yapılmıştır:

Fanfin: a. "Anlaşılamayan bir dille konuşmak" anlamında kullanılan *fanfin ötmek* sözünde geçer

Sözcüğün tanımında anlam, *tanımlanan sözcüğün içinde bulunduğu başka bir sözcük öbeği üzerinden verilmiş ve dolaylı tanım yöntemi* uygulanmıştır.

Dolaylı tanım yöntemi özellikle bağlam içinde anlam kazanan sözlükbirimlerin tanımlarında kullanılır. TS'de de halk ağzından sözcüklerin özel anlamlar kazandığı bağlamsal durumlarda bu yöntemle başvurulmuştur.

3.7. Düzanlamsal Tanım Yöntemi (Denotative Definitions)

Düzanlamsal tanım yöntemi, tanımın yapıldığı sözlüğün hedef kitlesi ve amacına yönelik olarak sözlük hazırlayıcısına kısa yoldan sözcüğü ifade etme olanağı sağlar. Robinson, düzanlamsal tanımlamaya örnek olarak; çocuklara “kuş tüylü bir omurgalıdır” demek yerine kuşun anlamını, “kuş bunlardır” diyerek; kuğu, bülbül, kaz, tavuk, çayırkuşu üzerinden tanımlamayı veya “yarasa ve kelebek kuş değildir” şeklindeki bir tanımı gösterir (Robinson 1962: 108).

Düzanlamsal tanımı işlevsel olarak kullanabilmek için tanımlanan sözlükbirimi sözlük kullanıcısının zihninde canlandırabilecek en uygun örneğin seçilmesi gerekir. Bu nedenle sözlük hazırlayıcısı çağrışım (connotation) unsurunu etkili biçimde kullandığında düzanlamsal tanım yöntemi işlevsel nitelik kazanır. Çağrışım unsurunun eksik kalması sözcüğün anlaşılmasında anlamsal boşluk (semantic gap) yaratabilir ve kod çözme aşamasında anlam bulanıklığına (ambiguity) sebep olabilir.

Sözlüklerin hazırlanma amaçları ve hedef kitleleri göz önünde bulundurulduğunda düzanlamsal tanımın özellikle küçük yaştaki çocukların hedef kitle olarak seçildiği okul sözlüklerinde kullanımının uygun olduğu görülür. Sözlüğün amacının, sözlükbirimin hedef kitleye göre kodlanarak (encoding) kod çözmeyi (decoding) sağlaması olduğu düşünüldüğünde düzanlamsal tanımlamanın TS gibi genel sözlükler yerine özel amaçlı sözlüklerde kullanımının daha işlevsel olduğu görülür.

Düzanlamsal yöntem, TS’de sık tercih edilmeyen bir yöntemdir. TS’nin 11. baskısında ağartı, gelincik ve incik sözcükleri olmak üzere hlk. etiketli üç sözlükbirimin tanımında bu yöntem uygulanmıştır.

TS’de gelincik sözlükbiriminin tanımı şu şekilde yapılmıştır:

Gelincik: a. 4. Yılcık, arpacık, çıban vb.

Sözlükbirimin tanımında, sözcüğün kaplamında yer alan ögeler sıralanarak örneklendirme yoluna gidilmiş ve herhangi bir analiz yoluna gidilmeden sözcük düzanlamsal yöntemle tanımlanmıştır.

3.8. Kalıp (Formulaic) Tanımlar

Sözlüklerin amaçları ve hedef kitlelerine bağlı olarak sözlükbirim sayıları değişkenlik göstermektedir. Sözlükbirim hacmi ve sayısı bakımından en kapsamlı sözlükler ise genel sözlüklerdir. Genel sözlüklerde sözlükbirim sayısı ile tanım sayısı doğru orantılı olduğu için tanımlarda kalıp (formulaic) ifade kullanımı görülebilmektedir.

TS’de özellikle çokanlamlı sözlükbirimlerin sıfat türündeki anlamlarının verildiği tanımlarında önceki tanıma atıfta bulunan bir kalıp ifade yoluyla kalıp tanımlar uygulanmıştır. TS’de Acemce sözlükbiriminin tanımı şu şekilde yapılmıştır:

Acemce: a. 1. Farsça

sf. 2. Bu dille yazılmış olan

Acemce sözcüğünün 2 numaralı tanımında verilen sıfat anlamında, TS'de sıfat tanımlarında sıkça görüldüğü gibi "bu dille yazılmış olan" ifadesiyle 1 numaralı ad türünde verilen anlamdaki "Farsça" sözcüğüne gönderme yapılmış ve kalıp (formulaic) ifade kullanılarak tanımlama yoluna gidilmiştir.

3.9. Katmanlı (İç İçe Geçmiş) Tanım Yöntemi

Ağızlara ait sözlükbirimlerin en önemli niteliklerinden biri, halk ağzına ait özelleşmiş anlamlar içermeleridir. TS'de bu tip özel anlamlara sahip sözcükleri tanımlayabilmek için söz konusu özel anlamı ifade eden söz öbeği ve ifadeleri de tanıma dâhil ederek açıklama ihtiyacı duyulduğu görülmektedir. Bu tip tanımlarda, tanım cümlesinde kullanılan başka bir sözcük de kısa biçimde açıklanır. Geleneksel tanım tipolojisinde kullanılan yöntemlerin dışında farklı unsurları da içeren bu tip tanımları, *katmanlı (iç içe geçmiş) tanım yöntemi* olarak adlandırmayı uygun buluyoruz.

TS'de *beserek* sözlükbirimin tanımı şu şekilde yapılmıştır:

Beserek: a. İki hörgüçlü deve ile boz devenin melezi olan tülü devenin erkeği

Sözlükbirimin tanımında *beserek tülü deve* üst kavramı ile çerçevelenmiştir. Ayırt edici özellik olarak ise *erkek olması* verilmiştir. Tanımlanan sözlükbirimin halk ağzında özelleşmiş bir anlama sahip olması dolayısıyla tanımda kullanılan *tülü deve* ifadesinin de tanım içerisinde açıklanması ihtiyacı duyulmuştur. Dolayısıyla tanımda yer alan *tülü deve, iki hörgüçlü deve* ve *boz deve* üzerinden *sentez yöntemiyle* tanımlanırken *beserek* için de *tülü deve* ifadesi üst kavram olarak verilmiş ve *erkek olması* yönüyle ayırt edici özelliği öne çıkarılarak *tek yönlü betimleme* uygulanmıştır. Tanımda *sentez* ve *tek yönlü betimleme* yöntemleri *katmanlı (iç içe geçmiş)* biçimde uygulanmıştır.

Katmanlı (iç içe geçmiş) tanım yöntemi, TS'nin geleneksel tanım tipolojisinin dışında özel anlamlı sözlükbirimleri karşılamak için kullanılması bakımından dikkate değer bir tanım uygulamasıdır. Bu yöntemle, kodlamada anlamsal boşluk oluşturabilecek sözcüklerin açıklanması yoluyla kod çözme aşamasında sözlük kullanıcısının işinin kolaylaştırılmasının sağlanmaya çalışıldığı görülür. Tanımlarda bu tip farklı uygulamaların görülmesi, TS'nin halk ağzından sözlükbirimlerin seçiminde *sıklık (frequency)* kavramının göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Genel bir sözlük olan TS'de ölçünlü dilde sıklığı fazla olmayan sözlükbirimlerin tercihi tanımlarda farklı uygulamaları ortaya çıkarmıştır.

Türk sözlükbiliminde teorik çalışmalar yapıldıkça sözlüklerdeki uygulamalarda belirlenen aksaklıklar çözüme kavuşacaktır. Ağız sözcüklerinin genel sözlüklerdeki durumunun değerlendirilmesi, Türkçenin yazı dili-ağız ilişkisinin fotoğrafının çekilmesi bakımından önem taşımaktadır. Ağızlarda kazandıkları özel anlamlar bakımından önemli bir malzeme niteliğinde olan halk ağzından sözcüklerin tanım

tipolojisi bakımından incelenmesi sözlükbilim araştırmalarına yeni boyutlar kazandıracaktır.

Çalışmada, Türkçe Sözlük'ün halk ağzından sözlükbirimlerde kullandığı tanım yöntemleri tespit edilerek ölçünlü dildeki maddelerin tanımlarında kullanılmayan yöntemlerin varlığı da belirlenmiştir. Bu veriler, Türkçede halk ağzından sözcüklerin sözlüklere yansması bakımından ölçünlü dildeki maddeler ve tanımlarında kullanılan yöntemlerle karşılaştırma imkânı da sağlayacaktır. Çalışmada elde edilen veriler *sonuç* bölümünde sıralanacaktır.

SONUÇ

TS'de halk ağzından sözlükbirimlerin tanımları konusunda yaptığımız çalışma sonucunda elde ettiğimiz veriler ve önerilerimiz şunlardır:

1. Halk ağzından alınan sözcüklerin etiketlenmesinde kullanılan *hlk.* etiketinin kapsamının ağız sözcükleri ile sınırlı tutulması ve Batı dillerinden günlük dile girmiş olan ya da yeni gelişmelerle halk dilinde kendiliğinden oluşan sözcüklerin etiketlenmesinde *gd.* "günlük dil" (colloquial) etiketinin kullanılması sözlükbilim ilkeleri bakımından daha uygun olacaktır.

2. Sözlükbirim seçiminde, yaygın biçimde derlenerek Derleme Sözlüğünde yer verilmiş olan sözcüklerin öncelenmesi ve güncel ağız sözlükleri ile derlemlerde düzenli olarak yer alarak Türkiye Türkçesinin yazı ve konuşma dilinde yaşamaya devam eden halk ağzından sözcüklerin tercih edilmesi yazı dili-ağız ilişkisinin düzgün kurulmasına fayda sağlayacaktır.

3. Türkçe Sözlük'teki sözlükbirimlerin tanımlarında kullanılmak üzere Derleme Sözlüğünden hangi anlamların alınacağı konusunda daha yaygın derlenmiş ve kaydedilmiş anlamların tercih edilmesi gerektiği kanısındayız.

4. Çalışmamızda, Türkçe Sözlük'te halk ağzından alınan sözlükbirimlerin tanımlanmasında kullanılan en yaygın yöntemler; *eşanlamlı ile tanımlama*, *analitik yöntem*, *tek yönlü betimleme* ve *sentez yöntemi* olarak tespit edilmiştir. Diğer yöntemler az sayıda örnekte kullanılmıştır (Kumanlı 2021: 408).

5. Çalışmada, TS'de ölçünlü dildeki sözlükbirimlerin tanımlarında tercih edilmeyen *dolaylı tanım yönteminin* halk ağzından alınmış dört sözlükbirimin tanımında kullanıldığı tespit edilmiştir.

6. Halk ağzından alınmış sözcüklerin tanımlarında *şekil*, *boyut vs.* gibi nitelikleri öne çıkarmak amacıyla yapılan kısa tanımların eşanlamlılarla tanımlamadan farklı olduğu ve *tek yönlü betimleme* olarak adlandırılması gerektiği düşüncesindeyiz.

Türkçe Sözlük'ün yeni baskılarında gerek ölçünlü dildeki maddelerin gerekse halk ağzından sözlükbirimlerin tanım ve anlamlarında sıklık temelli yaklaşımın öncelenmesi sözlükbilim açısından birçok sorunun çözülmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ACAR, Kenan (2012), *Halk Ağzından TDK Türkçe Sözlük'e Giren Sözcükler: İlk On Baskının Karşılaştırılması*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- AKSAN, Doğan, (1990), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim-3*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, Doğan (2016), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKŞEHİRLİ, Soner (2015), "Türkçe Sözcük Ağına Doğru: Sıralıdüzen (Alt/Üst Anlamlılık) İlişkilerinin Sözlüksel Görünümü", *II. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, İstanbul.
- BOZ, Erdoğan (2011), "Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, s. 9-14.
- CRYSTAL, David (2008), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Wiley-Blackwell Publishing.
- ERDEM, Mehmet Dursun (2013), "Ağz Sözlükçülüğü Üzerine", *Turkish Studies*, 8(13), 95-102.
- GENÇER GÖKTER, Bilge (2018), *Tek Dilli Genel Sözlüklerde Tanım*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi: Ankara.
- GENÇER GÖKTER, Bilge ve YAVUZARSLAN, Paşa (2020), "Genel Sözlüklerde Tanım ve Tanımlama Yöntemleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 392-411.
- GİRİŞEN, Nilay (2019), *Terminolojide Tanım Tipolojisi*, Doktora tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi: Eskişehir.
- GÖKTER, Bilge (2010), *Sözlükbilim Temelinde Türkiye'de Ağz Sözlükçülüğü (İlke ve Yöntemler)*, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi: Ankara.
- HARTMANN, Reinhard Rudolf Karl ve GREGORY, James (1998), *Dictionary of Lexicography*, London and New York: Routledge.
- HARTMANN, Reinhard Rudolf Karl (2001), *Teaching and Researching Lexicography*, Routledge.
- KUMANLI, Mustafa Samet (2021), *TDK Türkçe Sözlük'te "hık." Etiketli Sözcüklerin Tanımlanma Ölçütleri*, Doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- ROBINSON, Richard (1962), *Definition*, London: Oxford University Press.
- SAGER, Juan C. (1990), *A Practical Course in Terminology Processing*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin.
- STENKENBURG, Piet von (2003), *A Practical Guide to Lexicography*. John Benjamins Publishing.
- SVENSEN, Bo (2009), *A Handbook of Lexicography: Dictionaries and Dictionary Making in the Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- TARP, Sven (2008), *Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-Knowledge*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- TÜRK DİL KURUMU (2011). *Türkçe Sözlük. (11. Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, 10.01.2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.

- YAVUZARSLAN, Paşa, (2004), "Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44(2), 185-202.
- YAVUZARSLAN, Paşa, (2009), *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Ankara: Tiydem Yayınları.
- ZGUSTA, Ladislav vd. (1971), *Manual of Lexicography*, Den Haag: Mouton.